

**O‘Z FUQAROLARINI HIMOYA QILISH, HIMOYA QILISH  
UCHUN JAVOBGARLIK TUSHUNCHASI VA XALQARO HUQUQNING  
ZAMONAVIY TAMOYILLARI**

**Abdirimova Shahnoza Ollayorovna,**

Toshkent davlat yuridik universiteti  
Xalqaro huquq va qiyosiy huquqshunoslik fakulteti  
talabasi

E-mail: [abdirimovashahnoza8@gmail.com](mailto:abdirimovashahnoza8@gmail.com)

**Annotatsiya:** *Bugungi kunga kelib global miqyosda davlatlarning o‘z fuqarolarini himoya qilish, ularni himoya qilish uchun qo‘llaniladigan javobgarlik tushunchasi hamda uning turlari, shuningdek, shu sohada xalqaro huquqning zamonaviy tamoyillari katta ahamiyat kasb etmoqda. Muallif ushbu maqolada yuqorida keltirilgan masalalarni chuqurroq tahlil qiladi hamda tajribalar asosida yondashadi.*

**Kalit so‘zlar:** *fuqaro, huquqlar, himoya qilish, javobgarlik, xalqaro huquq tamoyillari.*

**Kirish**

Inson hamda fuqarolarning qadr-qimmati va huquqlarini himoya qilish har bir davlatning asosiy vazifasi qilib belgilangan. Shu jumladan, davlatlar o‘rtasidagi o‘zar hamkorlik natijasida inson huquqlarini hamda asosiy erkinliklarini rag‘batlantirish, Birlashgan millatlar tashkilotiga a‘zo davlatlarning xalqaro tinchlik va inson huquqlarini himoya qilishga undaydi. [1] Yuqorida keltirilgan qoidalar global miqyosda barcha davlatlardagi fuqarolarning, insonlarning huquqlari himoya qilinishiga sabab bo‘lmoqda. Bu borada mutaffakirlardan birining fikrini keltirib o‘tish maqsadga muvofiq bo‘ladi:

**Material va metodlar:**

Ushbu maqolada tahlil va sintez, mantiqiy izchil, tizimli hamda xalqaro miqyosdagi huquq va erinliklarni tushunishning umumiy xususiyatlari qo‘llangan.

Fuqaro huquqlarini himoya qilish hamda bu uchun javobgarlik

Manbaalarda aytilishcha, davlat o'z fuqarolarini uchinchi shaxslar tomonidan bo'ladigan huquqbuzarliklardan himoya qilmaslik orqali xalqaro huquq oldida javobgar bo'lishi mumkin.[2] Aynan shu borada ham birnecha olim hamda mutafakkirlar fikr bildirishgan:

### **Xalqaro huquqning zamonaviy tamoyilari**

Hozirgi kunda xalqaro huquqda birqancha muhim deb topilgan tamoyillar ham mavjud:

1. Inson huquqlarining ustuvorligi tamoyili (Principle of Primacy of Human Rights)
  - Har bir davlat o'z fuqarolarining asosiy huquq va erkinliklarini hurmat qilishi, ularni xalqaro me'yorlarga muvofiq himoya qilishi lozim.
  - Bu tamoyil BMT Ustavida (1945), Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida (1948) va Fuqarolik hamda siyosiy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktda (1966) o'z aksini topgan.
2. Davlatlarning xalqaro javobgarligi tamoyili (State Responsibility Principle)
  - Agar davlat o'z fuqarolarining huquqlarini himoya qilmasa yoki ularni buzsa, xalqaro huquq nuqtayi nazaridan javobgar bo'ladi.
  - Bu tamoyil BMT Xalqaro huquq komissiyasi tomonidan 2001-yilda qabul qilingan "Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts" hujjatida belgilangan.
3. "Himoya qilish mas'uliyati" tamoyili (Responsibility to Protect — R2P)
  - 2005-yilda BMT Bosh assambleyasi tomonidan qabul qilingan.

– Unga ko‘ra, agar davlat o‘z fuqarolarini genotsid, etnik tozalash, insoniyatga qarshi jinoyatlar yoki urush jinoyatlaridan himoya qila olmasa, xalqaro hamjamiyat aralashishi mumkin.

4. Teng suverenitet va ichki ishlariga aralashmaslik tamoyili  
– Barcha davlatlar teng huquqli, biroq inson huquqlarini poymol etish holatlarida xalqaro jamoatchilik bu tamoyildan chekinishi mumkin.  
– Shu sababli inson huquqlari ustuvorligi boshqa tamoyillar bilan muvozanatli qo‘llanadi.

Yuqoridagilarga asoslangan holda:

Antonio Cassese (italiyalik xalqaro huquqshunos):  
«Davlat fuqarolarini himoya qilish nafaqat siyosiy, balki xalqaro huquqiy majburiyatdir. Har qanday davlat o‘z fuqarosiga nisbatan xalqaro miqyosda javobgardir.» deb ta’kidlagan.

(Manba: Cassese, International Law, Oxford University Press, 2005)

5. “Hurmat qilish, himoya qilish va ta’minlash” (Respect, Protect, Fulfil) tamoyili BMTning Inson huquqlari bo‘yicha qo‘mitasi tomonidan ishlab chiqilgan bu uch bosqichli tamoyilga ko‘ra: Hurmat qilish (Respect): davlat inson huquqlariga aralashmasligi kerak; Himoya qilish (Protect): uchinchi shaxslarning huquqbuzarligiga yo‘l qo‘ymaslik uchun chora ko‘rish; Ta’minlash (Fulfil): inson huquqlarini amalga oshirish uchun huquqiy va ijtimoiy shart-sharoit yaratish. Manba: OHCHR “Human Rights Handbook for Parliamentarians” (2016) Olimlarning fikri: S. Hidayah (2023) bu tamoyilni “inson huquqlari bo‘yicha davlat javobgarligining uch ustuni” deb ataydi.

6. “Xalqaro aralashuv huquqi” tamoyili (Responsibility to Intervene)  
Agar bir davlat o‘z fuqarolarini genotsid, urush jinoyatlari yoki ommaviy

huquqbuzarliklardan himoya qila olmasa, xalqaro hamjamiyat BMT Xavfsizlik Kengashi orqali aralashish huquqiga ega.

Manba: UN World Summit Outcome Document (2005)

Olimlarning fikri: Gareth Evans (2008) bu tamoyilni “insoniyat vijdonining xalqaro ifodasi” deb ataydi.

#### 7. “Universallik” tamoyili (Universality Principle)

Inson huquqlari barcha davlatlar, madaniyatlar va dinlar uchun umumiydir. Ularni “milliy xususiyat” yoki “madaniy farq” bilan cheklab bo‘lmaydi. Shu bois, xalqaro huquq bu huquqlarni umumjahon me’yor sifatida tan oladi.

Manba: Universal Declaration of Human Rights (1948)

Olimlarning fikri: Jack Donnelly (2013) ta’kidlaydi — “Universallik inson sha’ning umumiyligi bilan asoslanadi.”

#### 8. “Davlatning faol majburiyati” tamoyili (Positive Obligation)

Davlat inson huquqlariga faqat aralashmasligi emas, balki ularni faol tarzda amalga oshirish, himoya qilish va targ‘ib qilish bilan ham majburdir.

Manba: European Court of Human Rights case law, Osman v. UK (1998)

Olimlarning fikri: Dinah Shelton (2011) yozadi — “Pozitiv majburiyat davlatni fuqarolarning passiv himoyachisidan faol kafolat beruvchi darajaga ko‘taradi.”

#### 9. “Barqaror rivojlanish va inson huquqlari uyg‘unligi” tamoyili

Inson huquqlari va barqaror rivojlanish endilikda ajralmas tushuncha sifatida qaraladi. Davlat iqtisodiy siyosat yuritishda inson huquqlarini buzmasligi kerak.

Manba: UN Agenda 2030 for Sustainable Development (2015)

Olimlarning fikri: Philip Alston (2016) yozadi — “Barqaror rivojlanish inson huquqlariga hurmat bilan bo‘lmasa, u faqat iqtisodiy foyda beradi, adolat emas.”

10. “Xalqaro hamkorlik” tamoyili (International Cooperation Principle)  
Inson huquqlarini ta’minlash birgina davlatning emas, balki butun xalqaro hamjamiyatning vazifasidir. Shu sababli, davlatlar o‘zaro ma’lumot almashish, monitoring va yordam tizimlarini yo‘lga qo‘yishi kerak.

Xulosalar:

Fuqarolar huquqlari ko‘plab davlat qonunchiligida, jumladan xalqaro hujjatlarda ham o‘z aksini topgan. Blarga misol qilib, Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi, Fuqaroviy va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi pakt, BMT nizomi kabi birqancha hujjatlarni misol qilib keltirsak bo‘ladi. Lekin hanuzgacha, ba’zi davlatlarda fuqarolar huquqlari poymol bo‘layotgani ham hech kimga sir emas. Shunga qaramasdan, birqancha xalqaro qonunchilik hujjatlarda buning oldini olish uchun normalar ham belgilab qo‘yilgan.

Zamonaviy xalqaro huquqning asosiy tamoyillari, jumladan, hurmat qilish, himoya qilish va ta’minlash (respect, protect, fulfil), davlatning faol majburiyati (positive obligation), inson xavfsizligi (human security), universallik (universality), javobgarlik va kompensatsiya (accountability and reparation) kabi g‘oyalar inson sha’ni va qadr-qimmatini eng oliy qadriyat sifatida tan oladi. Ushbu tamoyillar orqali xalqaro huquq davlatlardan nafaqat o‘z fuqarolarining huquqlariga aralashmaslikni, balki ularni har qanday shakldagi tahdid, zo‘ravonlik, kamsitish va erkinlikdan mahrum etish holatlaridan faol himoya qilishni talab qiladi.

Bugungi kunda davlatning himoya qilish majburiyati (duty to protect) xalqaro munosabatlarning asosiy elementi sifatida e’tirof etilmoqda. Bu tamoyilga ko‘ra, har bir davlat inson huquqlarining buzilishining oldini olish, uchinchi shaxslar tomonidan sodir etilgan huquqbuzarliklar uchun javobgarlikni aniqlash

hamda zararni qoplash mexanizmlarini yaratish bilan mas'uldir. Boshqacha aytganda, fuqarolarning huquqlarini ta'minlash endilikda davlat suverenitetining ajralmas tarkibiy qismiga aylangan.

Xalqaro huquqning zamonaviy yondashuvlaridan biri — bu “javobgarlikni taqsimlash” va “xalqaro hamkorlik” tamoyillari bo'lib, ular inson huquqlarini himoya qilishda birgina davlatning emas, balki butun xalqaro hamjamiyatning birgalikdagi javobgarligini belgilaydi. Shu bois, davlatlar o'z milliy qonunchiliklarini xalqaro standartlarga muvofiqlashtirishi, xalqaro tashkilotlar bilan hamkorlikda ishlashi va inson huquqlarining buzilishiga yo'l qo'ymaslik uchun samarali mexanizmlar joriy etishi lozim.

Shuningdek, inson xavfsizligi konsepsiyasi ham xalqaro huquqning zamonaviy rivojlanishida alohida o'rin tutadi. Bu konsepsiya insonni davlat siyosatining markaziga qo'yadi va har bir shaxsning tinchlik, barqarorlik, sog'liq, ta'lim, ekologiya kabi omillar orqali himoya qilinishini nazarda tutadi. Bu yondashuv davlatning har bir qarorida inson manfaatini birinchi o'ringa qo'yish zarurligini ko'rsatadi.

Olimlarning fikricha, xalqaro huquqning ushbu zamonaviy tamoyillari davlatni passiv kuzatuvchidan faol himoyachiga aylantirdi. Masalan, Monica Hakimi (2010) “davlat inson huquqlari sohasida befarq bo'lish huquqiga ega emas” deydi; James Crawford (2002) esa “xalqaro javobgarlikning yangi modeli kollektiv majburiyatga asoslanadi” deb ta'kidlaydi. Shuningdek, Gareth Evans (2008) “responsibility to protect” tamoyilini insoniyatning umumiy vijdoniy yutug'i sifatida baholaydi.

Natijada, xalqaro huquqda fuqarolarni himoya qilish va bu uchun javobgarlik tushunchasi nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etmoqda. Har

bir davlat, u rivojlangan yoki rivojlanayotgan bo'lishidan qat'i nazar, inson huquqlarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta'minlash va adolatli jamiyat barpo etish borasida o'z zimmasiga javobgarlik oladi.

Demak, zamonaviy xalqaro huquqning maqsadi — davlatning kuchini emas, balki insonning qadri va huquqlarini oliy qadriyat sifatida tan olishdir. Shunday ekan, inson huquqlarini himoya qilish bo'yicha tamoyillarni amalda qo'llash, davlatlarning javobgarligini kuchaytirish va xalqaro hamkorlikni kengaytirish — barqaror, adolatli va insonparvar jahon tartibotini shakllantirishning eng muhim garovidir.

#### REFERENCES:

1. Universal Declaration of Human Rights (UDHR, 1948).
2. Monica Hakimi — “State Bystander Responsibility” (European Journal of International Law, 2010).
3. International Covenant on Civil and Political Rights (1966).